

GÜMRÜ TARİHİNDEN SAYFALAR

Nazım MUSTAFA*

Ruşça'dan Çeviren: Beşir MUSTAFAYEV**

ÖZET

Bu makale, her şeyden önce Gümrü tarihi hakkında gerçeği ortaya çıkarmak için şimdiye kadar tarihçilerimiz tarafından ciddi araştırmalar yapılmadığının bir kanıtıdır. Öte yandan Ermeni tarihçileri ise Oğuz Yurdu olan bu bölgenin tarihini kendilerine has bir şekilde yorumlamış ve değiştirmişlerdir.

Söz konusu "Gümrü" kelimesi eski Türk dilinde nehir kenarında "Tepelik" (yükseklik-tepecik) anlamına gelen coğrafi bir terimdir. Gerçekten de şehrin eski tepede yerleşen mahallesine Ermeniler 1988 yılına kadar "Türki Mahalle" diyorlardı.

Türk Hükümetinin imzaladığı ilk antlaşma Gümrü'de gerçekleştirilmiştir. İlk siyasi zafer olarak, tarihteki yerini de böylece almıştır. Antlaşma 18 madde üzerine imzalanmış ve hemen yürürlüğe konmuştur.

Gümrü'nün bulunduğu Şirak Vadisi (eski kaynaklarda Sirakhe, Şiragel, Şüragel gibi yazılmış. Yerli halk ise Şöreyel ifadesini kullanmıştır.) eski Türk Boylarından Şirak tayfalarının meskeni olmuştur.¹ Daha sonralar Selçuklular'ın, Karakoyunlu ve Akkoyunlular'ın, Safeviler'in, Çaldıran Savaşından sonra ise Osmanlıların, 1639 senesinde yapılan Osmanlı-İran anlaşmasına esasen Gümrü'nün yerleştiği araziler İran'ın tabiliğine geçtikten sonra İrevan (Erivan) Hanlığına tabi olan Şöreyel Sultanlığının inzibati-arazi bölgesine dahil olmuştur.

Nadir Şah'ın zamanında (1746 Türkiye-İran sınır kesiminden sonra.) İzmir etrafından gelip, Çukur-Sed'de yerleşen Aydın Oğulları Sülalesi Gümrü'de konumlandırılır. Ve Muhammet oğlu Aydın Bey sınır memuru tayin edilir.² 1802

*Azerbaycan İlimler Akademisi İlmî Araştırmalar Enstitüsü Öğretim Üyesi.

** Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı.

¹ Kırzioğlu, Fahrettin, Kars Tarihi, s.154, İstanbul, 1953, Bakü 1991.

² Güney-Batı Kafkas Hükümeti Geçici Milliyesi, s.207, İst 1986 (Belgeler).

yılıın yazında Rus Orduları Pembek dağlarından geçerek ilk kez Şöreyel'e girdiği zaman, Gümrü büyük bir köyü anımsatıyormuş. Kendi mevkiine göre askeri ve stratejik bakımdan önem arz ettiğinden, Gümrü tarihen Rus-İran savaşlarının kanlı meydanı olmuştur.³

Knyaz Sisianov 12 Haziran 1804 senesinde Gümrü etrafındaki İrevan Kalesini ele geçirmek niyetindeydi.⁴ Sisianov Şöreyel Sultanlığı'nın Rusya'ya birleştirilmesi yönünde belgeyi aksettiren raporunda, Gümrü'nün Muhtarı Cafer Bey, Rusya'nın tabiliğine geçtiğinden, imparatora sadık kalmak için, 31 Ocak 1805 yılında oğlunu Karakilise'ye Rus Ordularının Kumandanı General Nesvetayev'e göndermiş ve haber vererek, onun orduları engel olmadan Gümrü'den geçerek Şöreyel'in merkezi olan Ertiy'i alabilirler.⁵

30 Mart 1805 senesinde Rus Orduları Ertiy'i işgal ederek, 20 Ekim tarihinde Şöreyel'in ebedi olarak Rusya'nın himayesine geçmesi konusunda 7 maddelik karar imzalıyorlar.⁶ Rusların Şöreyel'i işgalinden sonra İrevan Hanlığını tehdit etmesi ve Osmanlı-İran arasındaki anlaşmazlık sorun oluştuyordu. 1807 senesinin ilkbahar aylarında Erzurum Serkerdesi Yusuf Paşa, Nesvetayev'e mektup göndererek ateşkes yoluyla Gümrü'yü teslim etsin. Mayıs'ın 19'da Yusuf Paşa 7000 kişilik orduyla Arpaçay'ı geçerek Gümrü'ye hücum ediyor. Bu durumda Ruslar geri çekilmek zorunda kalıyor. Gümrü'nün sokakları kanlı savaflara sahne oluyor. Yusuf Paşa Nesvetayev'den bulunduğu yerden çıkmasını talep ederek, savaşmak için er meydanına davet ediyor. Diğer yandan zaman kazanan Nesvetayev ona yardıma gelen graf Gudoviç'in orduları ile birleşerek hücumu geçiyor. Neticede Türk Orduları ağır kayıplar vererek geri çekilmeye mecbur oluyor.⁷

General Nesvetayev graf Gudoviç'e 29 Ekim 1807 yılında yazdığı raporunda şöyle diyordu: "Gümrü'nün sahibi Cafer Bey'in çocukları Kerim Bey ve Hüseyin Bey İrevan'a Hüseyin Gulu Han'ın yanına sığınmışlar."⁸ Genellikle Rus Ordularının Şöreyel'i işgal anından sonra aynı arazide yaşayan Karapapak tayfalarının Kars Paşalığı ve İrevan Hanlığının arazilerine göç etmişlerdir. Aynı zamanda İrevan Hanlığının arazisinden Üçkilise'den (Ecmiedzin'den) kaçan Ermeniler, Ruslar'ın himayesi altında, Pembek ve Şöreyel'de barındırılır.⁹ Böylece bölgenin müslüman ahalisinin sayısı azaltılıyordu.

³ Kafkazskiy Kalendar na 1851, c.3, s.104, Tiflis 1850.

⁴ Aktı Sobiranie Kafkazskoy Arkeologiceskoy Komissiy, c.2, s.615, Tiflis 1868.

⁵ Akt, c.2, s.672.

⁶ a.g.e, s.577-578.

⁷ Gümrü Makalesi, Voennaya Ansiklopediya, s.534, Petersburg 1912

⁸ a.g.m, c.3, s.240

⁹ a.g.m, s.537

21 Temmuz 1809 yılında Gümrü etrafında Rus Orduları ile Abbas Mirze'nin orduları arasında şiddetli çatışmalar devam ediyordu. Ruslar bu çatışmada üstünlük elde ederek kendi mevzilerini güçlendiriyorlar.¹⁰

16 Haziran 1826 yılında İrevan Han'ın kardeşi Hasan Han'ın orduları Gümrü'yü kurtarmak için yeniden hücumu geçiyor. Ama o isteğine kavuşamıyor. Ruslar başlıca mevzilerini Gümrü'de toplayarak İrevan üzerine hücumu hazırlıyorlar.

Öte yandan Ermeniler, Rus Ordusu ile birlikte Gümrü'ye gelerek kısmen de olsa bölgeye yerleşiyorlar. 1826-1828 Rusya –İran, 1828-1829 Rusya-Türkiye savaşlarından sonra (Türkmençay ve Edirne anlaşmalarına göre) Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilere, Rusya'nın Kafkasya'da işgal ettiği arazilere (Karabağ ve İrevan bölgeleri esas olmak üzere) göç etmelerine izin verilmiştir. Sadece 1828-1829 senelerinde Gümrü ve Talın'a 2500 aileden oluşan Kars Ermenileri yerleşmişlerdir.¹¹

Savaşın sonra bölgede yerleşen Türk köylülerinin ahaliyi yaylaya çıkıktan sonra, evleri ve eşyaları Ermeniler tarafından tâlan edilmiştir. Değerli eşyaları Türklerin elinden alınarak Ermeni göçmenlerine verilmiş ve Türkleri hayvan barınaklarında yaşamaya zorlamışlardır. Tüm bu olaylardan sonra bölgenin mevcut Türk ahaliyi toplu şekilde göçe zorlanmışlardır. Ermeni tarihçileri Gümrü'nün ahaliyi hakkında istatistiği bilgileri sadece 1831 senesinden itibaren ele almaktalar. Çünkü o zamana kadar Türkiye'den göç eden Ermeniler'in sayesinde, Gümrü'nün nüfuzu sayıca Ermeniler'in üstünlüğü ile sonuçlanmıştı. Ama Kafkasya Canişiliği'nin arşiv belgelerinde Rus Ordularının Şöreyel'e girdiği zaman bölgede bir Ermeni dahi yaşadığına dair bilgi verilmiyor. Kısaca bu zamana kadar bölgede hiçbir Ermeni yaşamamış, aksine Türkler'in bölgedeki varlığından ve ağırlığından bahsediliyor.

1837 senesinde İmparator 1.Nikolay'ın katılımı ile Gümrü'de askeri yerleşim merkezinin temeli atılıyor ve bu merkeze İmparatoriçenin onuruna Aleksandropol adı veriliyor.¹² 1840 yılında Aleksandropol kazası oluşturulur ve Gürcü Guberniyası'nın terkibine devredilir. Daha sonra 1844 yılında Kafkas Canişiliğinin yeni inzibati bölgesine esasen Aleksandropol ve İrevan Kazaları Tiflis Guberniyasına devrediliyor. 1849 yılında İrevan Guberniyası oluşturulduğu zaman Aleksandropol Kazası bu Guberniyanın terkibine dahil edilir. Aleksandropol Kazasının terkiibinde 4 mıntaka – Akbulak (49 köyden oluşuyor), Cızıklar (43 köy),

¹⁰ a.g.m, c.4, s.690.

¹¹ B.Parsamyan, İstoriya Armyanskogo Naroda, s.66, Ermenistan 1972.

¹² Kafkazskiy Kalendar na 1851 goda, c.3, s.105, Tiflis 1850.

Horom (38 köy) ve Büyütk Karand olmuştur.¹³

Aleksandropol resmi şehir statüsünü 1850 senesinde almıştır. Bu andan itibaren 1920 yılına kadar gibi bir sürede şehrin ahalişi İrevan Şehrini ahalisinden fazla olmuştur.

Ermeni tarihçisi B. Parsamyan'ın araştırmalarında, 1831 senesinde Gümrü'de 3444 kişi yaşadığını belirtiyor. Bunların 3194 Ermeni, 250'si ise diğer azınlıklar olduğunu iddia ediyor.¹⁴ Öte yandan o, Gümrü'nün eski Türk bölgesi olduğunu inkâr ederek, başka bir eserinde Ermeni riyakârlığı ile ilgili şöyle yazıyor: "Bu devirde (yani 1850 yılını kastederek) Aleksandropol'un nüfusu 11280 kişiye ulaşmıştı ve tüm nüfusu Ermeniler'den oluşan yegane Ermenistan Şehri idi.¹⁵ Diğer yandan Kafkas Kalendarının (takvim) 1951 yılı basımında şehrin nüfusu konusunda şöyle bilgi verilmekte: Ermeniler-10696, Müslümanlar-410, Yunanlılar-165, Ruslar ise 165, toplam 11280.¹⁶ Aynı zamanda şehirde 7 kervansaray, 45 dükkân, 16 kahvehanenin de mevcut olduğu bildirilmekte."¹⁷

Gümrü ve onun civar köylerinde Türkiye'den göç eden Ermeniler toplu şekilde yerleştiği için bu bölgenin 100'e yakın köyün Türk ahalişi göçe zorlanmıştır. Nüfusun, 1873 yılının bilgilerine göre Şöreyel'de 9 karışık Türk köyü mevcut idi.¹⁸ Gümrü'nün Türk ahalişi zengin tacirlerden oluşuyordu. Onların aracılığıyla da İran ve Türkiye arasında ticari ilişkiler yürütülüyordu. Bölge 1843 yılında Kafkasya'da gelir dağılımına göre 8. sıradaydı. 1845 senesinden itibaren her yıl şehirde iki hafta süreyle ticaret fuarları düzenleniyordu.¹⁹

1886 yılında Kafkasya'da yapılan genel sayımın sonuçlarına göre, Aleksandropol Kazasında 16905 aile, 13573 kişiden 680 aile ve 5461 kişi Türk idi. Gümrü'de ise toplam 89 aile 881 kişi Türk yaşadığı yönünde bilgi verilmektedir.²⁰

1 Ocak 1905 tarihine kadar Aleksandropol kazasında müslümanların sayısı

¹³ Svod Statisticeskih Dannih o Naseleniya Zakavkazskogo Kraya, İzvlesennih İz Posemeynih 1886 goda, Tiflis 1893.

¹⁴ B.Parsamyan, Hay Azadagragan Şarjumneri Badmutyunis.

¹⁵ B.Parsamyan, İstoriya Armyanskogo Naroda, s.98, Ermenistn 1972.

¹⁶ Kafkazsiy Kalendar, Na 1852 goda, s.277, Tiflis 1851.

¹⁷ a.g.m, s.280.

¹⁸ Materiali Dlya İzueceniya Ekonomiceskogo Bıta Gosudarstvennih Krestyan Za Kafkazskogo Kraya, Tom.1, Vinusk 1, s.5, Tiflis 1885.

¹⁹ B.Parsamyan, Hay Azadagragan Şarjumneri Badmutyanis, s.89.

²⁰ Svod Statiticeskih Dannih o Naselenii Zakavkazskogo Kraya, İzvlecennih İz Posemeynih Spiskov 1886 goda, s.328, Tiflis 1893.

9837, Gümrü'de ise 1572 kişi olmuştur.²¹ Rusya'da, Kasım 1917 devriminden sonra Rus Orduları 40 yıl önce işgal ettikleri Kars Vilayeti'nden geri çekilmek zorunda kaldıkları için, Ermeniler Ruslar'ın bıraktığı silahları ele geçirerek, Kars ve civar köylerinde, Gümrü ve civar köylerinde yaşayan müslüman Türk milletini vahşice katletmişlerdir. 29 Nisan 1918 senesinde Gümrü'den Ahılkelek yolu ile arabalarla Gürcistan'a, oradan da Azerbaycan'a gitmek isteyen 3000'e yakın Türk insanını, kadın, yaşlı ve çocuk demeden yollarda hunharca katletmişlerdir.²²

Türk Orduları Erzurum ve Kars'ı Ermeni zulmünden kurtarmak için 15 Mayıs tarihinde Gümrü'ye hücum ediyorlar. Şehre girmeden önce Kâzım Karabekir Paşa Gümrü'de Ermeni hükümetine: "Şehirdeki mevcut Türk ahaliye köprü başına gelerek teslim edin."diyerek mektup gönderir. Bunun üzerine telaşa kapılan Ermeniler, Gümrü'de bulunan 250 haneden oluşan Türkleri arabalara bindirerek, Arpaçay Köprüsünden geçerek Türk Ordularına teslim ediyorlar.²³ Bu olayla ilgili Kâzım Karabekir Paşa şöyle yazıyor: "Gümrü köylerinde çok az sayıda yaşlı kadın ve erkek kalmıştı. Gümrü'de 8-10 Türk evi vardı. Orada Türk gençleri ise yoktu. Yaşlı Türk anne ve babalar askerlerimize sarılarak öpüyorlar." Elinde kanlı bir asa, aksakallı ve bir çok yerlerinden kanlar akan, fakat dimdik ayakta duran bir baba askerimizin boynuna sarılarak şöyle haykırıyor: "1878 savaşından beri bir gün dahi ümidimizi yitirmeden, size kavuşacağımızı biliyorduk. Fakat, artık dünyanın sonuna kadar dahi ayrılmayacağız." Ve gözlerinden yaşlar akıyordu.

Yaralı, ak saçlı ve kanla ıslanmış saçları sanki başına bir Türk bayrağı sarılmış görünümünü veren ihtiyar kadın, diğer bir askerimize sarılarak şöyle haykırıyordu: "Oğlum, bizi bu duruma Ermeniler getirdi. Fakat çok şükür ki, bir daha gelmeyecekler. Oğlum, Karabekir Paşa nerededir? Ben ona sarılmadan ölmek istemiyorum." Ve beni gördüğü anda bayılıyor. Dizlerine sarılıp, göz yaşları, hıçkırıkları ile şükranlarını ifade etmeye çalışıyor ve dualar ediyor.²⁴

Kâzım Karabekir Paşa askeri mevzilerini, Ruslardan kalan askeri üslerde konumlandırdıktan sonra, şehirde asayiş ve düzeni yeniliyor. Böylece şehrin eski Türk yerlileri kendi evlerine ve yurtlarına geri dönmeye başlıyorlar.

26 Mayıs 1918 senesinde Kafkasya Seymi bırakıldıktan sonra Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilân ediyorlar. 4 Haziran'da Batum'da Türkiye ile barış ve dostluk anlaşması imzalanıyor. Kars Vilayeti'nin arazisi tümtüyle Aleksandropol Kazasının dörtte üçü ve Kars-Aleksandropol-Culfa

²¹ Kavkazskiy Kalendar na 1907 goda, s.328, Tiflis 1906.

²² Kars Şehitlikleri ve Mehmetçüğümüz, s.73-315, Ankara 1986.

²³ Fahrettin Erdoğan, Türk Elllerinde Hatıralarım, s.155, İst 1954.

²⁴ Kâzım Karabekir'in Kaleminden, Doğunun Kurtuluşu, s.371, Erzurum 1990.

(Nahçıvan'da bir şehir) demiryolu hattı Türkiye'nin kontrolüne geçiyor.²⁵

Doğu Anadolu cephesi 9.Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, Gümrü'lü Cihangir Oğlu İbrahim Bey'i (Rus arşivlerinde soyadı Cahingirov olarak kaydedilmiştir) Doğu Şöreyel'e kaymakam tayin ediyor.²⁶ O, Türk bayrağı altında yerleşen İrevan ve Gümrü göçmenlerine her türlü yardımı yapıyor.²⁷ Sonralar İbrahim Bey Kars'ta kurulan Cenubi -Garbi Kafkas Hükümetinin başkanı seçiliyor.

1.Dünya Savaşında Türkiye'nin yenilgisinden sonra, 30 Ekim 1918 senesinde Mondros Anlaşmasına esasen Türk Orduları kendi sınırlarına geri çekilmek zorunda kaldığından Gümrü'nün müslüman ahalisinin kötü günleri yeniden başlıyor. Aynı yılda çıkan "Gruziya" (Gürcistan) Gazetesi şöyle yazıyordu: "Aleksandropol'da Ermeni güçleri artileriyadan müslüman hanelerine ateş açarak, kendi silahlarını ve güç oranlarını kontrol ediyorlardı."²⁸

Şahitlerin söylediklerine göre,Türk Orduları geri çekildikten sonra Gümrü'nün müslüman ahalisinin tehlikesiz bir şekilde göç etmesine Muhammet Ağa Akbaba Nahiyesinin arazisinde yegane Ermeni köyü Karamemmed Köyünün Ermenileri'ni (1879 senesi göç tazminatından sonra burada yaşamışlardır.) sakladılar. Gümrülülüler'in ev eşyalarını taşımak için civar köylerden 100'e yakın araba ayarladılar.

Akşamdan hazırlanan arabalar sabahın erken saatlerinde Hacı Usub Oğlu Hümbet Ağa sinirlenerek şöyle diyordu: "Kırın, kırın, di sizin mezhebini... Bu mu sizin erkekliğiniz? Silahsız insanları, çocuk, kadın ve yaşlıları öldürmek erkeklik değil.

O dehşetli kıyımın ardından civar köylerden seferber edilen birkaç arabacıyla, insanlar Arpaçay üzerindeki köprüyü geçerek, Türk toprağı olan Molla Musa Köyüne ulaşabildiler.

Gümrü'de yapılacak soykırımın haberi önceden Karamemmed Köyünün Ermenileri'ne bildirildiği için, onlar o gece derenin içi ile yürüyerek, Gümrü'ye kaçmışlar. Gümrülü göçmenler önceden Kars Vilayeti'nin köyelerine yerleşmişlerdi. Kasım 1918 senesinde Kars'ta milli şûra kuruluyor. Sonra ise milli şûranın kararı ile Batum'dan Nahçıvan'a kadar olan araziyi birleştiren Güney-Batı Kafkas Cumhuriyeti kuruluyor. 13 Nisan 1919 yılında İngilizler bu hükümeti alarak

²⁵ Zavriev, D.S. k Noveşey İstorii Çevero-Vostocnıh Vilayetov Turcii, s.71, Tblisi (Tiflis) 1947.

²⁶ Azerbaycan Respublikası M.D.Y.T.A, F.970, siyahı 1, İş 27.

²⁷ Cenubi-Garbi Kafkas Hükümeti Mufakkati Milliesi, Belgeler,Fotoğraflar, s.211, Ankara 1986.

²⁸ Gruziya Gazetesi, 28 Kasım 1918.

Ermenilere teslim ediyorlar.²⁹ Gümrü Kazası'nın göçmen Türkleri, Ermeni Ordularının işgal edemediği Ağbaba ve Zerşad bölgelerine sığınıyorlar. Binlerce aç ve susuz göçmenlerden her gün 40-50 kişi çeşitli hastalıklardan ölmüştür.

Nisan 1920 senesinde Gümrü demiryolu istasyonunda Ermeniler bir kez daha soykırım gerçekleştiriyorlar. Azerbaycan'a ve başka yerlere gitmek üzere İrevan'daki Azerbaycan Elçisinin verdiği pasaportları taşıyan, İrevan civarından trenle Gence'ye giden 500 Türk Gümrü yakınlarında vahşice katletmişlerdir.³⁰

Gümrü ve etraf bölgelerinde baş veren soykırımlar 1920 yılının ilkbaharına kadar devam etmiştir. Bölgenin Müslüman ahalisini Ermeni zulmünden Türk Ordusu kurtarıyor. Türkler Ekim ayının 29'da Kars'ı kurtardıktan sonra Kâzım Karabekir Paşanın kumandanlığı altında 7 Kasım tarihinde Gümrü'yü kurtararak, İrevan üzerine hücum ediyor.

28 Nisan 1920 yılında Bakü'de Bolşevik devriminden sonra Azerbaycan Ordusunun Karabağ süvari alayı Hüdaverin Köprüsünden geçerek, İran arazisinden Türkiye'ye geçiyor. Bu alay 12. divizyanın emrine verilmiş, Kars'ı kurtarma operasyonunda 9. piyade tugayının terkiğine geçmişti. Azerbaycan askeri birlikleri Türk Ordularının Ermenistan seferinde de yer almıştır.

Gümrü ve Cacur savaşından sonra İrevan'a yönelen bölükler Ermenilerin barış istemelerine göre Düzkent Köyüne geri çekilme emri almış ve burada ihtiyati güç olarak bekletilmiştir.³¹

Türk Orduları karşısında yenik düşen Taşnak (Terör Örgütü) Hükümeti 18 Kasım'da barış istemiş ve anlaşmaya göre Arpaçay Nehrinden 15 km doğuya çekilmeye mecbur olmuştur.

2-3 Aralık tarihlerinde iki taraf arasında Gümrü Barış Anlaşması imzalanmıştı.³² Anlaşmaya göre Ermenistan şimdiki arazinin üçte iki hissesini kaybetmekle, 1500 askerden, 8 sahra topu ve 8 uçaksavardan fazla ordu barındırma yetkisinden mahrum ediliyordu.

29 Kasım 1920 senesinde Ermenistan'da Sovyet Hakimiyetinden sonra Gümrü anlaşması geçersiz ilân ediliyor. Rusya'nın tekidi ile Türk birlikleri

²⁹ Azerbaycan Respublikası M.D.Y.T.A, F.897, Sayı 1, İş 64, s.2.

³⁰ Kars Şehitlikleri ve Mehmetçiğimiz, Hazırlayan C. Aslanoğlu, s.329, Ankara 1987.

³¹ Hüseyin Baykara, "1.Dünya Savaşında,Osmanlı Ordusunda,İstiklâl Savaşında Türkiye Ordusunda Azerbaycan Askeri Kıtaları." Makalesi, Türk Kültür Dergisi, s.72-74, İst 1964.

³² Türk Ansiklopedisi, c.18, "İstiklâl Harbi", s.156-157.

Gümrü'yü terk ederek, Arpaçay Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır.³³

1920 senesinden sonra Gümrü'de Ermeniler ile akraba olarak kaynaşma içerisinde olan sadece bir Türk ailesinden başka kimse yaşamıyordu. 1924 senesinde Gümrü Kentine Leninakân adı veriliyor. 1988 Ermenistan depreminden sonra kent, şimdiki yerinden batıya doğru yeniden inşa edilerek ve ismini de Gümrü'ye benzer Gümayri adı verilmiştir.

Ama tüm tarihi kaynaklarda kentin eski adı Gümrü gibi yazıldığından Ermeniler 1992 senesinde kentin eski adını yeniden koymak zorunda kalmıştır.³⁴

ABSTRACT

This article, first of all, is a proof that serious researches weren't dealt with history of Gümrü to reveal the truths by our historians up to now.

The Armenian Historians, on the other hand, commented and changed its history of this area that belongs to Oğuz Country without researching.

The above-mentioned word "Gümrü" is geographical term which means "Hillock (Height) near the river" in ancient Turkish Language.

The Armenian really called "Turkish Quarter" since they settled down the old hill of the city up to 1988.

First Agreement that is signed by Turkish Government happened at "Gümrü". Thus, It made history as the first political victory.

Finally, this 18-entries agreement is brought into force at once.

³³ V. Gurko-Kryajin, Ermeni Meselesi, s.17, Bakü 1990; Voennaya Ansiklopedya, s.261, Bakü 1976.

³⁴ A. Bayramov, "Gümrü", İlim ve Hayat Dergisi, Bakü 1990.

